

Тифлисъ. Редакція «Мшакъ»

Խրաքանչիւր ըստ ին 2 կօտէկ:

այս մարդիկը շարունակ կուլի մէջ են իրանց անքնի և օրական հացի համար. ուրեմն մենք պէտք ունենանք նրանցից, որ նրանք հողանց անց որդիներանց դատաւարակութեան համար: Երբ այդու ամենայնիւ պէտք է ստիլ ի պահանջ, որ նրան իսկ իսկ չայտատան ի փութութեան ստանալ, որ ամիկիկայի միաբնակները իրենց սկսեցին դպրոցներ բաց անել հայերէն դպրոցում, մեծաւ ուրախութեամբ ընդունելու են գտան. ժողովուրդը ոչ թէ միայն պատաստ էր բերկրանօք ուղարկել իր զաւակները դպրոցները, բայց իր խնդհապարտութիւնն անգամ տալ վարժապետներին ի հաշիւ անալ թողալի: Մենք յիշեցնք այն երկրները, յիշեցնք սովորաբար յայտնի են չապատան անուան, որովհետեւ հայերի թիւը այդ անդերներում անմատարաւ աւելի շատ է քան Տաճկաստանի որ ի է ուրիշ մասնում: Փոքր-Ստիպի արեւմտեան մասնում, Միջագետքում և Տաւրոս լեռների հարաւումն եղող կիլիկիայում և հիւսիսային Սլաւոնիայում բազմաթիւ հայեր կան, որոնք ի կողմ վարչութեան չեն ինքնավար, որը անց ազգայնացները շատ տեսել ին Տաճկաստան հիւսիսային արեւելքի նահանգներում: Երբ անուանում ենք հիմա յիշված գաւառների, դուք կը գտնէք կանոնաւորեալ կառավարութեան պէս մի բան, թէ և չէ կարելի ստիլ թէ կառավարութիւնը լաւ է և գործունեայ: Ենայն ուրեք ուր որ Տաճկաստանում կառավարութեան անուանն արժանի մի բան կայ, որտեղ հայերի և միւս քրիստոնեաների վիճակը հանրապէս յաւանալու վրայ է: Համարիտ է,

Ընտրութիւնների վերջնական յետոյ քննարկելու մօտ հարկեր կրկնաքուէարկութիւններու Այժմ այդ կրկնաքուէարկութիւնները արդէն սկսեցան և ընտրողական շրջաններէ չորսի մէջ արդէն յաղթեցին ազատամիտները և պիտոյնքստանալու: Կղերականները, յետադէմները և սօցիալիստները այդ շրջաններում յաղթեցան:

Լրագրիւնները հաղորդում են, որ Բերլին քաղաքի վեց ընտրողական շրջաններից երկուսի մէջ, պէտք է նոր, լրացուցիչ ընտրութիւններ կատարվեն: Պրօգրէսիստներ Բիլստէր և Զաուկէն, որոնք ընտրվեցան մի և նոյն ժամանակ և Բերլինում և գաւառներում, յայտնեցին որ ընդունում են գաւառական պատգամաւորութիւնները, այդպիսով երկու շրջաններ Բերլինում նորից ազատ են մնում և երկու նոր պատգամաւորներ պէտք է ընտրվեն: Բիլստէր և Զաուկէն այդպէս վարվեցին երկի այն պատճառով, որ գիտեն թէ գաւառների պատգամաւորութիւնը չընդունելով, վտանգ կայ, որ իրանց տեղ կընտրվեն յետադէմները կամ կղերականները, որովհետեւ գաւառացի ժողովուրդը աւելի տոգն է, նրան աւելի հեշտ է մոլորեցնել և նորից ընտրել տալ յետադէմներին, իսկ Բերլինի ժողովուրդը անպատճառ կընտրի ազատամիտներին, կամ առաջադէմներին: Այդպիսով առաջադէմ կուսակցութեան թիւը պարլամենտում կաւելանայ:

Հակահայկական կուսակցութիւնը առաջարկեց իշխան Բիսմարկի որդուն ընտրել տալ նրան Բերլինի մէջ, բայց կոմ Բիսմարկ մերժեց այդ առաջարկութիւնը, համոզված լինելով, երեւի, որ նախ անաջողութիւն կունենայ, ինչպէս ունեցել է Միլ-հաուզեն քաղաքում: Կատարութիւնը պարզ անհետ է այժմեան ընտրութիւն:

Երաւի աստիճանով տեղեկացնենք, բայց երանք աշխատասէր և գործունեայ են ու պատրաստ են ամեն մի դէպքից օգուտ քաղել որպէս զի իրանց կենսաքը աւելի ևս տանելի անեն և իրանց որդկերանց ապագան ապահովացնեն: Տաճկաստանի այս մասերում գտնվող հայերից, որոնց մասին հիմա խօսում ենք, կարելի է շատ բան սպասել իրանց քաղաքներում և գիւղերում դպրոցներ բանալու համար, թէև սկզբում նրանց պէտք կը լինէր ոչ սակաւ առաջնորդութիւն և օժանդակութիւն: Ժողովուրդի վիճակը բարձրացելուց ջոկ լսելով լաւ դպրոցներ հիմնելու դէմ մի մեծ արգելքը օրինաւոր վարձակաւորների պակասութիւնն է: Այս պակասութիւնը լրացնելը դիւրաւ կարելի է: Բոլոր Փոքր-Ասիայում ամեն մի հայ գիւղ մեծ ստիպողութիւնով ուսուցիչ է պահանջում հասարակ դպրոցի համար. շատ անգամ յայտնել են մարդիկ իրանց կամքը, որ պատրաստ են դպրոցի շէնքեր տալ և ուսուցիչ առնելի մի մասն էլ. կամ մինչև անգամ նրա բոլոր ուժերը վճարել, բայց և այնպէս վարձակաւոր չէ ճարվում: Այս պահանջը դնում է մեր առջև մի ընդարձակ դաշտ բարձրագոյն բարեգործութիւն կատարելու, և հայ ազգի մասնւոր ընդունակութեանը և բնաւորութեան տոկոսներին նայելով, տարակոյս չը կայ որ այս խոր պահանջը կատարելուց պիտի յառաջանան ամենաբարի հետեանքներ: Եթէ կարելի լինի հայերին, որոնք ցիրուցան տարածված են բոլոր ասիական Տաճկաստանում, կրթել և իրանց ընկերական կենքի մէջ բարձրացնել, նրանք ամենազոգու կերպով կը ներգործեն տաճկական պետութեան վերանորոգման ու վերածննդեան վրա:

Սակայն առաջ քան թէ խօսենք այն օժանդակութեան ձևի և չափի մասին, որը պէտք է անել հայերի դաստիարակութեան գործում, թող տեսնենք ինձ նախապէս համառօտիւ ներկայացնել այն, ինչ որ այս ուղղութեամբ արդէն եղած կատարված է: Անշուշտ ամեն մարդ, ով որ այս նիւթին ծանօթ է, պիտի խոստովանվի, որ հայ ժողովուրդի դաստիարակութեան առաջին և ուժեղագոյն ջանքերն արել են ամերիկացիք: Այդ

ներից որ գերմանական հասարակական կարծիքի մէջ տիրապետում է այժմ ազատամիտ ոգին և Բիսմարկին ընդդիմադրող կուսակցութիւնը աւելի և աւելի մեծ ոյժ է ստանում:

Գերմանական „Post“ լրագիրը ակնարկում է որ իշխան Բիսմարկի դիտարկութիւն ունի հրաժարական տալ իր պաշտօնից, զգվելով գերմանական ազգի ապերախութեանից գէպի իր անձը:

ԱՆԳԼԻԱ. ԵՒ ԻՐԼԱՆԴԻԱ.

Երբ Գլադստօնի ազատամիտ կառավարութիւնը սկսեց առանց դատարանի կանաւորել իրլանդական շարժման կասկածաւոր անդամներին և մինչև անգամ պարլամենտի անդամներին, եւրոպական մամուլը ուրախութեան հետ խառն դարձանք յայտնեց: Հաւածվածները կարող էին իրանց միջոցով նրանով, որ ազատ Անգլիայի մէջ էլ աւելի լաւ չէ, իսկ կիսապաշտօնական լրագրիւնները նոր նիւթ ստացան արտաքին կարգի և վճռողական միջոցները արգարացնելու համար: Եթէ պարլամենտական կենքի կրտսիկական երկրի մէջ կառավարութիւնը չէ քաշվում բռնութեամբ գործել հասարակական կարգապահութեան թշնամիների դէմ, ուրեմն ի՞նչի համար, օրինակ, պրուսական կառավարութիւնը չէ կարող խիստ միջոցներ գործ դնել այնպիսի հակառակորդների դէմ, ինչպէս Վիրսով կամ Մոմկէն են: „Nord-Deut. Zeitung“ արդէն սպառնաց ընդդիմադրական կուսակցութեան առաջնորդներին ենթարկել Պարլիկ վիճակին, իսկ ազատամիտ մամուլը չը կարողացաւ պատասխանել այդ սպառնալիքին: Մամուլը այն միտքն էր յայտնում, որ պարլամենտի

ջանքերը սկսել են 1831 թուին Կ. Պօլսում և այն ժամանակից ի վեր շարունակվել են անընդհատ կէս դար: Այն պաշտօնական տեղեկութիւնները, որոնք հիմա իմ առջև դրված են, շատ իրողութիւններ են ներկայացնում այն դպրոցների ընդհանուր եղանակի նկատմամբ, որ բաց են արել ամերիկացիք ասիական Տաճկաստանի հայերի մէջ և որոնք մինչև ցարդ արդիւնաւորապէս գործում են: Այս իրողութիւններից մի քանիսը ես կը գնեմ ձեր ընթերցողների առջև: Ամերիկացոց ձեռքով հիմնված դպրոցները բազմաթիւ են, որոնց գլխավորները հետեւանքներն են. հասարակ դպրոցներ, տղայոց բարձր դպրոցներ, աղջկերանց բարձր դպրոցներ, աստուածաբանական սեմինարիաներ, աղջկերանց սեմինարիաներ, և քօլէճներ:

Այս տեսակ տեսակ դպրոցների մասին մի կարճ տեղեկութիւն աւելորդ չի լինի տալը: Այն հասարակ դպրոցներ ասվածները մի շատ տարբերակն բան են. այդ դպրոցներում ուսանող երեխաների տարիքը ընդհանրապէս 7-ից մինչև 11-է. գլխավոր դասերն են կարգով, գրել, թուաբանութեան և աշխարհագրութեան տարրերը և արբաղան պատմութիւն. այս հասարակ դպրոցների թիւը 424 է, և դրանցում ուսում առնողներին 14,454: Այս դպրոցները, եթէ այսպէս ասել կարելի է, խառն դպրոցներ են, որովհետեւ այդտեղ յաճախողները տղերք են և աղջկերք, և դրանք են միւս բարձր դպրոցների հիմունքը և նրանց սկզբնական մտնող տուօղը: Ինչ որ վերաբերում է ժողովուրդի ամբողջ ընդհանուր յառաջդրութեանը, այդ հասարակ դպրոցները ամենից շատ կարեւորներն են. վասն զի հէնց դրանցում է, որ հայերի երկու սեռի զաւակները սովորում են կարգով և գրել և թուաբանութեան ու աշխարհագրութեան պարզ տարրերը: Անշուշտ պէտք է խոստովանել, որ մի աղբի համար աւելի լաւ է նրա մի մասը հիմնաւոր կերպով հաստատված լինի ուսման սկզբնական տարրերի մէջ, քան թէ անհատներ համէնէն բարձր գիտութեան, մինչև դեռ ամբողջ խրված կը լինէր խոր տղիւնութեան մէջ: Տաճկաստանի պէս մի արեւելեան երկրում անշարժար է գտնվել տղերքն ու աղջ-

անդամների կալանաւորելը նշանակում է զեղծել դարեւոր պատմական աւանդութիւնները:

Բայց իսկապէս Գլադստօնից առաջնորդված անգլիական ազատամիտ կուսակցութիւնը չէ արժանացել ոչ զօրասանների և ոչ պարսաւանքի Եւրօպայի պահպանողականների կողմից: Բրիտանական կառավարութեան յարաբերութիւնները իրլանդիայի հետ ազատամիտներից չէ որոշված, իսկ արտաքին կարգի միջոցները միշտ գործադրվել են իրլանդական ազգասէրների դէմ, որոնք բացարձակ աշխատել են իրլանդիայից անջատվել: Պարլամենտի անդամներէք ազատ չէ եղել կալանաւորութենից, երբ նրան մեղադրել են պետական դաւաճանութեան մէջ: Ներկայ տարվայ սկզբին, արտաքին կարգի օրէնքների ընդունեան ժամանակ պարլամենտի մէջ իրլանդացի պատգամաւորները առաջարկեցին, որ պարլամենտի աշխատանքների ժամանակ անկարելի է կալանաւորել նրա անդամին առանց պարլամենտի համաձայնութեան: Բայց պարլամենտը մերժեց այդ առաջարկութիւնը, որովհետեւ նա համաձայն չէր նախկին օրինակների և ամենքին յայտնի պատմական փաստերի հետ: Բայց 1800 մինչև 1822 թուականը անցած ժամանակամիջոցից, երբ պարլամենտը բացառական հանդամներէրի պատճառով խստութեամբ պահպանում էր իր իրաւունքները և արտօնութիւնները, միշտ պահպանվել է այն կանօնը, որ պարլամենտի անդամի կալանաւորութեան լուրը այդ գործը կատարվուց յետոյ է յայտնվել պարլամենտին: Օրինակ 1848 թուականին իրլանդիայի լորդֆոխարքան յայտնեց համայնքների ժողովին, որ պատգամաւոր Օբրիէն, մեղադրված լինելով դաւաճանութեան մէջ, կալանաւորված է: Նոյնպէս և

կերքը միասին կրթել 11 կամ 12 տարեկանից բարձր, ուստի և ամերիկացիք հայերի մէջ երկուսուսուրի համար առանձին առանձին դպրոցներ են կառուցել: Սորանց կոչում են բարձր դպրոցներ: Գծադրաբար այս տեսակ դպրոցների վիճակագրութիւնը անկարելի է բայց երեւում է, որ ամենայն ուրեք ուր ամերիկացիք գործում են, այդ դպրոցներից կան: Հարկաւ այս ուսումնալսելի դասերը աւելի առաջացած են, բայց գլխաւորապէս նման են այն ստորակարգ դպրոցներին: Թուաբանութիւնը և աշխարհագրութիւնը սորանց մէջ աւելի բարձր է, մինչդեռ ուրիշ դասեր, ինչպէս տաճկերէն և հայերէն քերականութիւն, տաճկերէն լեզու արաբերէն տառերով, և տարրական բնագիտութիւն (physiology) ուսուցանվում են: Այս բարձր դպրոցներում մինչև մի աստիճան ուշադրութիւն են դարձնում նաև ինքնուրոյն շարագրութեան: Այս տեսակ դպրոցները աղջկաներին պատրաստում են աղջկերանց սեմինարիայի համար և տղերքանց քօլէճի համար:

Աղջկերանց սեմինարիաները անշուշտ այն բազմաթիւ օգտակար դպրոցներից են, որ ամերիկացիք հիմնել են Տաճկաստանում: Գրանցիկը գտնեց հիմնված Կ. Պօլսում, Բրուսայում, Բաշչաշէկում, Մարտաւանում, Կեսաբայում, Խարբեր-գում, Էրզրումում, Բաղէշում, Վանում, Մարդինում, Հաճընում, Մարաշում և Այնթաբում, ընդամենը 13 հատ աղջկերանց սեմինարիաներ: Թէպէտ և այս սեմինարիաները բացված են ամեն աղբի և ցեղերի համար անխաղաղար, բայց իրօք միմիայն հայ աղջկանք են ստանաց աշակերտւմները: Այս սեմինարիաների զանազան բարձր դպրոցի ուսումնից բարձր են: Այստեղ մեծ ուշադրութիւն է դարձած հայերէնի, տաճկերէնի և անգլիերէնի վրա, նոյնպէս և շարագրութեան ու երաժշտութեան, նաև սրբազան պատմութեան և բնական գիտութեանց մի քանի մասերին: Մասնաւոր յայտնի նպատակով շատ ուշ են դարձնում դաստիարակութեան տեսական և գործնական ուսման վրա: Տեղեկագրերը ցոյց չեն տալիս թէ այդ դպրոցներից ամեն մէկում քանի աղջիկ կայ, բայց ես նկատեցի, որ ոչ մի

1852 թուականին տեղական դատաստանական իշխանութիւնը յայտնեց պարլամենտին, որ պատգամաւոր Օիօնիօր կալանաւորված է: Երբ պարլամենտի անդամները մեղադրվում են, որ նրանք չեն հպատակվում դատարանին, նախադատող դատաւորը հրաժարում է նրանց կալանաւորել և այնուհետեւ այդ լուրը հաղորդում է պարլամենտին: Այդպիսի անցքեր պատահել են 1831, 1874 թուականներին: Արեւել և ուրեմն, որ Պարլիկն և նրա համախոհներին կալանաւորելը անսովոր չէ իրլանդիայի պատմութեան մէջ այն ժամանակից, որ Անգլիան տիրապետում է այդ երկրին:

Իրլանդացիների վերաբերութեամբ մինչև այժմ Անգլիայի մէջ տիրապետում է յաղթողների զգացմունքը դէպի յաղթվածները, մի արհամարհական զգացմունք դէպի յերես արած իրլանդացիները: Քաղաքական ազատութիւնները, որոնց անգլիացիները պաշտպանում են իրանց համար, իրլանդիայի թշուառ ազգաբնակչութեան համար չեն: Բացառական օրէնքները, որոնք աներեւակայելի են բուն Անգլիայի սահմանների մէջ որ և է ժողովրդական շարժման դէմ, ուրախութեամբ հրատարակվում են պարլամենտից յաւիտեան անբաւական իրլանդական ազգաբնակչութեան դէմ, որ ստրկացրած է անգլիական կայսածատէր արիստոկրատիայից: Մինչև այժմ ոչ ունեն Գէորգ III-ի և Վիկտոր IV-ի օրէնքները վարչական միջոցների մասին, երբ իրլանդական գիւղացիները ձեռնամուխ են լինում կալուածատէրերի իրաւունքներին: Եւ ի՞նչպէս էին ձեռնամուխ լինում իրլանդացիները այդ իրաւունքներին կամ վերջինները ի՞նչ տեսակ էին: Իրլանդացիները իրաւունք չունէին իրանց դաշտերը փառացնող վնասակար կենդանիներին ոչնչացնել:

սեմինարիայի աշակերտւմէից 25 կամ 30-ից պակաս են: Մինչդեռ մի քանիսն արաւակերտւմէի թիւը հասնում է 50 և մինչև 60: Այս թւից պէտք բաց առնել Մարաշու սեմինարիան, որ նոր է բացվել: Ուստի յարմար եմ համարում միջին թուով իւրաքանչիւր սեմինարիայի աղջկաները 30-ի չափ ընդունել, որ ընդամենը կան 390 աղջկանք: Եւ որ յիշենք որ այդ աղջկաները մասնաւոր հոգաւորութեամբ ընտրված և այլ և այլ քաղաքներից ու գիւղերից բերված են այդտեղ, այն ժամանակ կարելի է հնչալու տեսնել այդ սեմինարիայի աղջկանքները Փոքր-Ասիայի լեզական սեռի վիճակը և բնաւորութիւնը կրթելու գործի մէջ: Աւստիայի է իմանալ, որ աղջկերանց սեմինարիաները լաւ կրթված ամերիկահայերի հակադրութեան տակ են: Այս տիկիները իրանց նուիրել են այս բարեգործական նպատակին մի այնպիսի բանիմացութեամբ և տոկոսներով, որ արժանի է բարձրագոյն զովեստի:

Վերջապէս երիտասարդների քօլէճները: Այդպիսիք հիմնել են ամերիկացիք տաճկաց պետութիւնում չորս հատ: մէկը Կ. Պօլսում, միւսը Բէյրութում, յետոյ մէկը Այնթաբում և մէկը Էլ-Խարբերում: Բէյրութի քօլէճը միայն արաբալուս գիւղերի համար է, ուստի և մեր այս նըպատակից դուրս է, ըստ որում արաբագէտ հայերի թիւը շատ փոքր է: Կ. Պօլսում գտնվող Բօքսեր քօլէճը պարունակում է իր մէջ Տաճկաստանի գրեթէ ամեն աղջկանցից աշակերտները: Մեծագոյն մասը բոլգարացի են, իսկ նոյնանցից յետոյ են հայերը: Այնթաբի քօլէճի 87 ուսանողներից 3 հատը բացառւելով, մնացեալը բոլորը հայ են: Մինչդեռ Խարբերի քօլէճը, որ չբնաւորված է ծաղկած հայ գիւղերով և քաղաքներով, ունի միմիայն հայ ուսանողներ: Մի հինգերորդ քօլէճ նոր է սկսվում Այդ քօլէճը պէտք է հիմնվի Մարտաւանում, որին շատ համակրում են Փոքր-Ասիոյ հիւսիսային կողմի բնակիչները:

որովհետեւ այդ կենդանիները անհրաժեշտ էին ազնուական լորդերի զուարճութեան որսի համար: Գիւղացիները հէնց որ լորդիկ առաջին հրամանը ստանային, պէտք է թողնէին իրանց հայրերի և պապերի տրինով և քրտինքով մշակած ժառանգական հողային բաժինները, նրանց վրա կառուցած բոլոր շէնութիւններով, որովհետեւ լորդը կամենում էր այդ հողերի վրա այգիներ շինել: Իրլանդիայի մէջ հետզհետեւ զարգանում էր ատելութիւնը դէպի անգլիական իշխանութիւնը, որովհետեւ իշխանութիւնը պահպանում էր և կատարում էր օրէնքները, իսկ վերջինները կազմուած էին լորդերից իրանց արտօնութիւնների և իրաւունքների օգտին:

Արտաքին միջոցների օգնությունը երկրի համազարգացման նպատակով հրատարակված մի շարք պարլամենտական և կառավարչական կարգադրությունները առերիվ վատացնում էին իրանցիայի դրությունը՝ իրանցիան Անգլիայի հետ միացնելու օրինակով։ Երկրի ամեն տեսակ ստիպողական օրենքները գործադրվում են այդ թշուառ երկրի մեջ։ Բաւական է մտաբերել իրանցիայի համար հրատարակված կարգադրությունները մինչև 50 տարիների ընթացքում համոզվելու համար, որ անգլիացիք առանձին կարծիք ունենան հնագույն իրանցիան կառավարելու մասին։ 1833 թականին իրանցիայի փոխարքայ-օրդին իրաւունք էր տուած արգելել հասարակական ժողովները, պաշարված դրութիւն յայտնել զանազան տեղերում, պարտաւորեցնել բնակիչներին արեւի մայր մանկուց յետոյ տանից դուրս չը գալ, անհնազանդներին կանխաւորել և նրանց զինւորական դատարանին ենթարկել։ 1834 մինչև 1840 թականը իրանցիայի մէջ արտաքայ կարգի դատարաններ էին գործում, 1847 մինչև 1856 թականը կառավարութիւնը իրաւունք ունէր մասնաւոր անձինքներից խլել զէնքը և դրա համար հետախուզութիւններ անել տների մէջ։ 1848 թականին վարչութիւնը իրաւունք ունէր արտաքսել օտարականներին։ Նոյն օրէնքները աննշան փոփոխութեամբ գործադրվում էին 1856 մինչև 1870 թականը։ Այնուհետև հրատարակված օրէնքները, որոնք գործադրվում էին 1870 մինչև 1880 թականին յունիսը աւելացրին տուգանքները զէնք կրելու համար, թոյլ տուին կանխաձեռոր անձանց նամակները բանալ, փակել հասարակական հիմնարկութիւնները, կալնաւորել օտարականներին և զիշերը դուրսը ևղծ մարդիկնանց հակառակ ազգարտութեան տանը մնալու մասին, նոյնպէս և կալնաւորել և դադարեցնել պարբերական հրատարակութիւնները, թէպէտ հրատարակիչներին իրաւունք էր տրվում բողոքել դատարանին։ Վերջին ստիպողական օրէնքները հաստատեցին և գործադրեցին այդ բոլոր կարգադրութիւնները, որոնք ժամանակաւոր և տեղական բնաւորութիւն ունեն անգլիական օրէնգրութեան տեսակէտով։ Այդ օրէնքների վրա հիմնված իրաւանչիւր կառավարչական կարգադրութիւն պէտք է ենթարկվի պարլամենտի հսկողութեանը, մինչդեռ առաջ այդ չէր լինում։ Այդ օրէնքներից մէկի մէջ ասված է, թէ «արշտութեանը տուած իրաւունքի համեմատ կալնաւորվածները պէտք է պահեն յօջ թէ իբրև յանցաւորներ, այլ իբրև ինքազրկվածներ յանցանք գործելու մէջ»։ Արանց թոյլ է տրվում լրագիրներ և զըրբեր ստանալ, յարաբերութիւններ ունենալ արանց բարեկամների և հաստատարմատար

Ների հետ և իրանց համար պատուիրե-
ցանկացած կերակուրը, այնպես որ բանտ-
այս դէպքում ոչ թէ պատժի, այլ միայն
կալանաւորութեան սեղ է:

Ի՞նչ դուրս եկաւ Իրլանդիայի մէջ այդ չափ ստիպողական օրէնքներ գործադրելուց և՛ յոյժ բոլորը այն հետևանքները ունեցաւ որ բար արժի Իսկապէս կամենում են բաւականութիւն տալ իրանդացիներին պետքերին, վերջինները դարձեալ թշնամաբար են վերաբերվում, որովհետեւ նրանք սովորել են անգլիացիներին ետամուկ հարստահարողներն և հարածողներ համարել: Իր լադստօնի անցկացրած կայուածական վերաւորորդութիւնը անշնորհակալ հօդի վրա ընկաւ: Այն բարիքները, որ նա կատնում էր պատճառել Իրլանդիային, ոչնչանում էին երկրի ազգաբնակութեան և նրան լծուցօնից կառավարող բրիտանական գործիչներին անբնական յարաբերութիւնների շնորհիւ:

ՆԱՄԱԿ ԹԻՒՐԳԻԱՅԻՑ

Կ. Պօլիս, 25 հոկտեմբերի

խոստացել էի ձեզ՝ գրել հայոց հաջյի մասին
և պատրիարքի հետ ունեցած խօսակցութեան
վրա: Գիտե՞ք որ Իրանդիւայի խառնակութիւն-
ները մի կողմից, Նեղիպոսի և Տրիպոլիսի անց-
քները միւս կողմից՝ այնպէս պոտեցին եւրոպա-
կան կարիքատեւերի գլուխը, որ հայոց հաջյի
գրեթէ ամբողջ ամիս զանցառութեան մէջ մնա-
ցը կայ չարիք առանց բարիքաց: Թէպէս մի-
ամիս եւ յետագիւց մեր գործը, բայց այս մի-
ամսվայ մէջ պատահած քաղաքական դէպքերը
և ցնցումները բաւական նպաստաւոր բանիւ
յառաջացրին հայոց հաջյի համար: Նեղիպոսկան
և չարթրական երկրի խրդալուծութիւնը ու եւրո-
պական անդուռ միջամտութիւնը նոցա մէջ կայսր-
երի տեսակցութիւնը ու մի ջանքի ուրիշ դիպ-
քօմառեական չարժուները, նմանապէս լրագ-
րական զդրվւններ մի տեսակ սարսափ գցեցին
թիւրքիայի վրա, ամեն կողմից համողում յառաջ
բերելով թէ՛ հասն է թիւրքիայի վերջը և խօս-
քը այժմ միայն նորա վերջնական բաժանման
վրա է: Ընդհանրական բաժանումն էր միայն չորսի
չորսու լսովո՞ղ չընջողը, վասնորոյ այս օրհասա-
կան լուրերից ցնցված վազում էին մի կողմից
ձեռնահաս պաշտօնական անձինքների մօտ որոշ
զաղափար կազմելու համար, միւս կողմից տեսն-
ւում էին թղթակիցների ու Նիքոսէսի հետ: Այս
տրոր իրաբանացումները (ինչպէս ասում են կ-
պոլսեցիք) հեռագրական լուրի ձեով երեկ կար-
գացիք «Порядокъ»-ի մէջ, որը ձր տեղից էլ
հոգած լինէր այդ լուրը, բայց նա ճիշդ արտա-
բանութիւնն էր կ. Պոլսում տիրող օրուայ տը-
րամատրու թեան:

Այս ամեն խորտուհները, ասեցի, հպատակաբար եղան հայոց գործին, որովհետև Թիւրքիան համողվեց, որ իր մանկւկները Բիւմարդի հետ աշտողվեցան, որովհետև որչափ էլ աշխատեց Գերմանիայի եռեկց court անել, բայց յարձնալ այդ ամենից ուշին դուրս չեկարգւի ինքը Բիւմարդը առաջկնիւր եղաւ Թիւրքիայի թափամանն պրօեկտը տողը: Այս ամենից յետ, մնական է, որ Թիւրքիան պիտի համողվէր, որ յայնմեր խաղալը եւրօպական կաթնխտնեւրի հետ միշտ էլ չեն յաջողվի, այլ եթէ մի անգամ, որկու անգամ անց կը կենան, երրորդ անգամ յայնպէս զղթմ կ'իշրվի, որ եկալ տեղն էլ նա իր ճանաչի: Այս բանն մէջ, ասում եմ, լաւաւան լաւ համողվալ կերեայ հիմայ Թիւրքիան, յաւնորոյ ինչ որ ասում են հայոց հարցի մասին եւրօպական կաթնխտնեւրը իրանց դեպպանեւրի երանով, Թիւրքիան չիէք էլա, էկեթ էֆէն-իմ (չնտ լաւ, այո՛ աշտպէս է) եւ ասում միայն կենում էք որւնն, որ արդէն միմ տարբերու-կան կայ նորա բունալ թմիմարք մէջ հայոց հարցի վերաբերմամբ և նախընթաց երկու հար-բերի մէջ ցոյց տուած արտաբեր ղժկամակու-րիւններին: Այսպիսի տրամադրութիւն, ասում են, պատրաստվից մանաւանդ այս մի ամսվայ տողաքական խառնաշփոթութիւններին ժամա-կա, վասնորոյ մեր հարցի առական մնացած ամանակը կորած մեծ անախկ չեղաւ...

Հիմայ, երբ ամեն ինչ փոքր ինչ հանդստա-

ցաւ եւ քիչ զսպփեց իրլանդական լիզայի կա-
տաղութիւնը, սըր Ստրաւֆօրտ Նորթլոտի բռն-
շարձակումներէր ղրկած, Գլազգոսոն—Գլենփիլ-
կաքինետը շրջաբեական ուղարկեց եւրօպական
կաքինետներին հայոց հարցը վերջնականա-
պէս լուծելու համար, Գիտե՞ք որ շրջա-
բեականաւ ասած բանը ոչ այլ ինչ է, ապա թի-
նի պաշտօնական յայտարարութիւն այն համար
ձայնված կէտերի, որոնց մասին կաքինետները
նախապէս մասնաւոր եւ մտերմ կերպով են
բանակցած միմեանց մէջ, Ուրեմն այս ասել է,
որ հայոց հարցին եւրօպական բոլոր հետամուտ
պետութիւնները պաշտօնապէս ձեռնարկեցին
մնացած «երրորդ մեծ հարցի» լուծման, որը վե-
րաբերվում է մի այսպիսի անտարբեր, տարտամ
եւ անզգայ աղբի վրէնկին։ Այսպիսի մի արտա-
քոյ կարգի մեծ ճգնաժամ մի մէջ, երբ աղբի վի-
ճակը անօրինոյ մարդու ձեռքին միլիոններ կ'
հարկաւոր, երբ Եւրօպայի մէջ պէտք է ունե-
նա՞ք գտնէ չորս-հինգ քարոզիչներ, երբ Կ. Պօլս-
օտար թղթակիցներին եւ լրագրիւնները շահելու հա-
մար հարկաւոր է փողը բռնուով բաժանել, խեղճ
Ներսէս պատրիարքը ինչպէս մի որբացած կուռ-
կուռ (մի տեսակ աղանձի) մի չոր ծառի վրայ,
որ իրքովստեմ անաւանացած, չը գիտէ ինչպէս
խօսէ եւ ինչպէս երեսը ցոյց տայ օրը տասնակե-
ներով եկող թղթակիցներին։

«Մլրդագլան», այս օրերս «Մշակի» ձևերով առևտրանայերը հազար բուրջ էին դրել ձեր տը-
րամադրությունն ապկ, բնչու չը պահեցիք ձեզ
մօտ, այլ Միացեալ ընկերութեան տուածը հարց-
րի այն օրը, «Հըմ» ասեց Ներսէսը քմիծաղով
«Բիթէ չը դիտէք որ հակար բուրբ ունեցողից երկու
հազար պիտու ունեն...» Թշուառ խօսքի վերջը
չը պարզեցի, քայց իսկոյն հակացայթ թէ որոնց
վրա էր խօսքը, հարկաւոր չէր մեծ բարակա-
մտութիւն ունենալ հակաանալու համար թէ իրո-
քը այս անթիւեալ հայ խմբագրիչների և Ստեփան
Փափագեանի պէտ տղամաների վրա էր, որոնք
այնչափ անտիրտ են և վատ, որ ալսպիտի մի
ժամանակ ընաւ ճին մտածում հանգիստ թիղնի
պատրիարքին և տալ նորան միջոց օտարների
հետ զբաղուելու համար, այլ ինչպէս ազա՛ս տըլ-
բուկներ իրանց առաջինը կը կպչեն խեղճ մար-
դու վրա, որ նորանից վերջի կօպէկը խնէ...
Այն ինչ ասել է հայ խմբագիր Կ. Պօլսի մէջ,
տոյն դերը միթէ չէ կատարած և չէ կատարու-
իլ կեղտոտութիւնները զանազան պամպուխու-
թեան տակ թագցնող մի լրագիր ձեզ մօտ, որը
իր բոլոր համոզմունքները և շահերը, Մակար
Եպիսկոպոսի ժամանակից սկսած մշինէ Մանու-
ուռ ժամանակը, կապած է միայն զանազան տաք
պաշտօնների հետ, որոնք տաանում են այդ լրա-
գրի արբանեակները մեր աչքի առաջ ևս տա-
նեակ հազար առճիններով Ներսիսեան դպրոցի
և նշոյպէս Գեորգեան ձևաարանի մէջ: Ե՛հ, բնչեք
միայն չէ կարելի ասել այսպիսի մի միա-
միտ և հեշտահաւատ ազգի մէջ հերիք որ որ միշտ
այսպիսի յօդաւածներ գրվին, որոնց նպատակը
միայն միայն ասել ուրիշներով վրա այն, ինչ իրանց
գորած արհեստն է...

խոսքը մնաց ուրեմն լուրջ Գրանդիլին չըջարեալականի վրա, որի մէջ մանաւանդ հետաքրքիր է այն տեղը, որ Անգլիան պահանջում է ըստ 61 հոդով յօդուածի ոչ միայն հայերի վիճակի բարելորդմը Հայաստանի մէջ, այլ ևս իսլամն երկրէլ: Սա այնպիսի մի յաջող և ճարպիկ քան է պատելու լուրջի կողմից, որ արժանի է կատարելապէս հիշատան: Ի նկատի ունենալով Թիւրքիայի պահապան յիմար առարկութիւնները Հայաստանի քրիստոնէից վերաբաւմանութեան կամ նոյա վիճակար, և շեղափոխական միտումները իրարիւրմամբ, լուրջ Գրանդիլ մի գրչի հարուստը, մի նաո բառ մտցնելով, հարց գրառ այնպիսի մի բարձր և լայն հողի վրայ, որ էլ չեն արող տեղի ունենալ որ և է առարկութիւնները Թիւրքիան ոչինչ չէ կարող ասել իր իսլամ հպառակաց գործին խառնիկելու համար, որովհետեւ շատ առաջվայ արակատաներով Թիւրքիան պարտաւորված է ընդունել կթօպայի միջնաւորութիւնը իր իսլամ հպատակի գործին ևս, ժողովէպի նոյա վիճակ մի անարդարութիւն տեսնելիս: Ահա այդ մոռացված իրաւունքը գործ աւելու տեղը գտաւ հիմայ հնարամիտ անգլիացի դատական մարդը, որը Հայաստանի իսլամացի իճակը քրիստոնէից վիճակի հետ հաւասարապէս շարորոշեան առնելով, զգալ է տալիս Թիւրքիային, որ այդ իսլամները ոչ ոք որեւէ են, եւ է ոչ նոյն մահմադարան հայերը քրոնջ վիճա:

կի բարևորումը երաշխաւորված է 61-երորդ յօ-
դուածով:

Այսպիսով արած է մի նոր և մեծ քաղ յիշելու յօդուածի իմաստը այնչափ ընդարձակելու համար, որ ամբողջ փոքր-Վսիայի քրիստոնեայ և ոչ—քրիստոնեայ ազգաբնակութեան վիճակը կահել է լինում կապել հայոց վիճակի և բաղդի հետ: Ինձ հետ պատրիարքի մօտ գնացած թղթ-թակիքը շատ հետաքրքրել էր իմանալու պատրիարքից թէ ինքնավարութեան համար սահմանված Հայաստանի մէջ որ գաւառները պիտի հասկացած և որչափ թւով քրիստոնեաներ նոցա մէջ:

Պատրիարքը ասեց, որ 61-երորդ յօդուածի դռութիւնը ըմբռնում է ամբողջ փոքր-Վսիան, որը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ Մեծ և փոքր Հայաստանի է այդաբնակ գաւառները, բայց ստացած 61-երորդ յօդուածի գործադրութիւնը սրբապօղոկական է Մեծ Հայաստանի չորս նահանգների համար, որոնց մէջ ամենավաւերական հանչիւններով 850 հազար դուտարիւն հայ կայ, գրեթէ մի աղջափ էլ քրիւղ, թիւրք, կիլիքաշ, հրէայ և այլն միասին վեր առած: Ընչ աղբիւրներից էք քաղում, ձեր բարձր սրբազնութիւն, այդ տեղեկութիւնները հարցրեց թղթակիցը: Պատրիարքը հաստատեց, որ եւրօպացին չէր ուզում մեծ հատու ընծայել հայկական աղբիւրին, վասնորոյ մեկնեց ձեռքը դէպի չկապը ու դուրս հանց մի փոքրիկ արկը: Արկիդ մէջ կային ի միջի այլոց մի քանի րօշյիւրներ և մէկ էլ բաւականին հաստ գրքոյի ֆրանսերէն լեզուով: Ոչինչ չստելով պատրիարքը տուաւ գրքոյը թղթակիցին ու ինքը նայեց վրաս հեգնական ժպիտով: Ետեւ տուաւ դէս, շուտ տուաւ դէն ու մնաց աչքերը իլլվելու: Ըստ թիւրքայ կառավարութեան շինած մի գրքոյի է՝ բացառականցեց թղթակիցը: Ինչպէս իր տեսնէ՞ք եղաւ ստանաւորու պատասխանը: «Չարմանալի լրբութիւն պիտի ունեցած սրանից յետ թիւրքերի կողմից հնրեբուլ համար հայ տարրի մեծամասնութիւնը Հայաստանի մէջ» նկատեց զարմացմամբ թղթակիցը: Պատրիարքը լուռ էր, ամեն ինչ միայն թողնելով եւրօպացուն ասել: Թղթակիցը ուղեց գրքոյկի վերնազդիւր առնել, բայց պատրիարքը ասեց, թէ որովհետեւ այդ մի հազուադէպ ըստ չէ, վանք որոյ կարող է իր մօտ պահել Բոլորովին իր նախապաշարմունքը փշրված հայոց «աշտութեան» վերաբերմամբ, եւրօպացին նշմարելի կերպով փոխվեց և սկսեց առանձին համակրութեամբ դէպի հայոց գաւառ շատ ուրիշ տեղեկութիւններ հարցնել, որոնց աշխատում էի ինքս պատասխանել պատրիարքի կօնարօրի տակ, չուզենալով անելուդը նեղութիւն տալ մեր արժանաւոր հովիւին, որ այդ օրը բաւական տկարգութիւն էր զգում իր վրա:

Բայց այս ժամանակ փոքրիկ արեղիկը մնացել էր բաց, վառն որոյ էլ քաշկվել մի կողմ դնելով ուղեցիկ քրքրել և խմանալ թէ ինչո՞ւ մէջ է կայանում հայոց հռչակաւոր պատրիարքի գանձը: Չըը լինի թէ փող ես որսումեմ հարցրեց պատրիարքը ժպտաւով: Հապա, չը պիտի իմանամ թէ որն է մեր արեղային սնդուկ կողմը գանձարանը, ասեցի եւ ձեռքս դէս ու դէն ոտանելով, ոչինչ ուրիշ բան չը գտաւ բացի մի մեծ չքաղարմ (մէդայ): «Վա ինչ է սրբազան, հարցրի: (Ո՛, ինչ հետաքննին մարդ ես):— (Վլայալի մի պատմական սոգուկ ձեռքս ընկնի ու հետաքրքրի չը լինեմ): Կարգացի չքաղարմ լրա գրվածք. նա ընծայ էր արված հայոց պատրիարքին չը գիտեմ ընկզիական որ ընկերութեան լրվումի է նշան չնորհակալութեան և իրացման: (Ո—հօ, այս ինչ բան է): հարցրի ձեռքս առնելով մի հետաքրքրի քարի նման բան մի ոսկե քտակի մէջ: Եւրոպացի ընկերս էլ ատ հետաքրքրվեց. յայտնվեցաւ, որ դա Հընդրատանի մի լաշայի (հնդկական թագաւորադն) ուղարկած դեղթափ է (прогиводіе), որը ուղարկել է լաշան, կարգաւոր ճայոց հիստալի եւ քաւահողի պատրիարքի մասին անգլիական լրալինելի մէջ:

ՀԱՂՈՒԹԵ ԳՈՐԺԱՊՐՈՒԹԻԱՆ ՄՆՂ ԱՆՆԵՆԸ ԷՔ
այս հետաքրքիր թալիսմանը՝ հարցրեց հանա-
նով եւրոպացին։ Ներսէսը միայն ժպտաց, ոչինչ
ասելով՝ տեսայ թէ որչափ զգոյշ էր Ներսէսը
իւր եւրոպացի թղթակցի հետ, որը լուից ուղտ
իննելով իր ամեն մէկ լսածը պատրիարքին, կա-
ող էր միայն արջի սպասաւորութիւն ցոյց տալ
որանս։— Վարժիւրդի պատկերը անցեալ անգամ
ը տեսայ ձեզ մօտ, սրբազան՝ ասեցին, Բաղդ-
աթիւնս դարձնելով Սմեթիկան հանրապետ-

14—20 (2)